

Temiz Hava ve İnsan Hakları

BM Özel Raportörü
Yönetici Özeti

 HUDOTO
Hukuk, Doğa ve Toplum Vakfı

**Temiz Hava ve İnsan Hakları
A/HRC/40/55 – Yönetici Özeti**

BM İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü David Boyd

Hava Kirliliğinin Etkileri

Hava kirliliğine maruz kalmak, solunum yolu hastalık ve enfeksiyonları, kalp hastalıkları, felç, akciğer kanseri ve olumsuz doğum sonuçları (örn. erken doğum ve düşük doğum ağırlığı) gibi çeşitli sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Giderek artan sayıda kanıt, hava kirliliğini katarakt, kulak enfeksiyonları, çocuklarda astım başlangıcı, akciğer işlevlerinde kronik eksiklikler, bodurluk, diyabet, çocukluk çağı obezitesi, gelişimsel bozukluklar, zeka seviyesinde azalma ve hem çocukları hem de yetişkinleri etkileyen nörolojik bozukluklar gibi diğer sağlık sorunlarıyla da ilişkilendirmektedir. Dünya Bankası tarafından 2016 yılında yayınlanan bir çalışmaya göre hava kirliliğinin küresel maliyetinin yılda 5 trilyon doları aştığı tahmin edilmektedir.

Hava kirliliği herkesi etkilemekte ve kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının yaygın bir şekilde ihlal edilmesine neden olmaktadır. Ayrıca yukarıda sayılan hastalıklar bazı kırılgan gruplar üzerinde orantısız bir etkiye neden olmaktadır. Bu hastalıklardan en çok zarar görenler arasında kadınlar, çocuklar, yaşlılar, azınlıklar, yerli halklar, geleneksel topluluk üyeleri, yoksulluk içinde yaşayan insanlar, solunum yolu rahatsızlıkları ve kalp hastalıkları gibi önceden çeşitli bazı sağlık sorunları olan insanlar bulunmaktadır.

Hava kirliliğinin neden olduğu hastalıkların ve erken ölümlerin büyük çoğunluğu düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşayan insanları etkilemektedir. Yoksulluk, insanları yemek yapmak için kirliletiçi yakıt ve araçlar kullanmaya zorlamaktadır. Enerji santralleri, fabrikalar, yakma fırınları ve işlek yollar dahil olmak üzere başlıca dış ortam hava kirliliği kaynakları genellikle yoksul topluluklarda yoğunlaşmaktadır. Hava kirliliği düşük kaliteli konutları, gayri resmi veya geçici yerleşim yerlerini ve mülteci kamplarını kötü etkilemektedir. Bilgiye, sağlık hizmetlerine ve diğer kaynaklara erişim eksikliği de göz önünde bulundurulduğunda bu yoksulluk hava kirliliğinin etkilerini daha da derinleştirmektedir.

Hava Kirliliğinin Kaynakları

Hava kalitesi hem dış ortam hem de iç ortam hava kirliliği nedeniyle bozulmaktadır. Dış ortam hava kirliliğine elektrik üretimi (fosil yakıtlar veya biyokütlenin yakılmasından kaynaklanan), endüstriyel işlemler (örneğin petrol rafinasyonu, tuğla ve çimento üretimi), madencilik, tarımsal uygulamalar (örneğin anız yakma), hatalı atık yönetimi (örneğin çöplerin açıkta yakılması) ve ulaşım (kara, su, hava yolu ulaşımları) neden olmaktadır. İç ortam hava kirliliği, evlerde yemek yapımı ve ısınma için katı yakıtların (örn. odun, tezek, bitkisel artıklar, kömür) kullanılmasının yanı sıra aydınlatma için gazyağı kullanılmasından da kaynaklanmaktadır. Dış ortam ve iç ortam hava kirliliğinin göreceli olarak değişen seviyesi, refah düzeyine ve kaynakların mevcudiyetine bağlı olarak değişmektedir. Katı yakıtların iç ortamlarda kullanılması dış ortam hava kirliliğine de yol açtığından, iki hava kirliliği kategorisi arasında önemli etkileşimler bulunmaktadır.

Binlerce kimyasal maddenin hava kalitesi üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Bilinen olumsuz sağlık etkileri nedeniyle bugüne kadar hava kirliliğini azaltma çabalarının odak noktası olan

maddeler partikül maddeler (PM), sülfür dioksit, azot oksitler, karbon monoksit, ozon ve kurşundur. İklim değişikliğinin doğrudan etkilerinin yanı sıra hava kalitesi üzerindeki ciddi olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak büyük bir aciliyetle müdahale edilmesi gereken bir grup kirletici ise kısa ömürlü iklim kirleticileri olarak adlandırılmakta ve siyah karbon, metan ve troposferik ozon¹ gibi maddeler içermektedir.

Sera gazı salımları da aslında bir tür hava kirliliği türüdür. Devletlerin insan hakları hukuku kapsamında sera gazı emisyonlarını azaltma ve iklim değişikliğine uyum sağlamak için adımlar atma yükümlülükleri bulunmaktadır.

Hava kirliliğinin insan hakları üzerindeki etkileri

Hava kirliliği, 600.000'den fazla çocuğun ölümü dahil olmak üzere yılda 7 milyon erken ölüme neden olmaktadır. Bu şaşırtıcı ve anlaşılması güç istatistikler, yaşam hakkının korkunç bir ihlali anlamına gelmektedir.

Dünya genelinde hava kirliliği nedeniyle sağlık hakkı ihlal edilen insanların sayısı milyarlarla ifade edilmektedir. Dünya nüfusunun yüzde 90'ı DSÖ tarafından belirlenen hava kalitesi standartlarını karşılamayan yerlerde yaşamaktadır.

Temiz hava, güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının temel unsurlarından biridir.

DSÖ, "çocukların evlerinde, okullarında ve içinde yaşadıkları toplumda temiz hava solumanın temel bir insan hakkı olduğu" tespitinde bulunmuştur. Çocuk Hakları Komitesi, çeşitli sonuç gözlemlerinde Devletlere çocukları kirli havadan korumaya yönelik eylemlerini hızlandırmaları çağrısında bulunmuştur.

Hava kalitesine insan hakları perspektifinden yaklaşmak, insan haklarının kırılgan gruplardaki kişiler dahil olmak üzere herkes için güvence altına alındığı evrensellik ve ayrımcılık yapmama ilkeleriyle hareket etmeyi gerektirir.

Ayrıca bazı hava kirleticilerin tarımsal verimlilik üzerinde de zararlı etkileri bulunmaktadır. Yer seviyesi ozonu nedeniyle yılda 79-121 milyon ton ürün kaybı yaşandığı tahmin edilmektedir.

İnsan hakları kapsamında temiz hava ile ilgili yükümlülükler

İnsan hakları ve çevre konusundaki çerçeve ilkeler Devlet yükümlülüklerinin üç kategorisine açıklık getirmektedir. Bunlar usule ilişkin, esasa ilişkin ve kırılgan gruplarda bulunan kişilere yönelik özel yükümlülüklerdir. Tüm bu çerçeve ilkeler insan haklarına saygı gösterilmesi, korunması ve yerine getirilmesi amacıyla hava kirliliği bağlamında işlevsel hale getirilmelidir.

Devletlerin temiz hava soluma hakkı ile ilgili usule ilişkin yükümlülükleri arasında eğitim ve kamu bilincinin teşvik edilmesi; bilgiye erişimin sağlanması, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün sağlanması, önerilen proje, politika ve çevresel kararların değerlendirilmesine halkın katılımının kolaylaştırılması ve çözüm yollarına uygun maliyetli ve zamanında erişimin sağlanması ile ilgili görevler yer almaktadır.

¹ Yer yüzeyinden itibaren yaklaşık 15. km'ye kadar uzanan troposfer tabakasının yere yakın alt kısımlarında bulunan ozon troposferik ozon olarak adlandırılır. Bu kavrama yer seviyesi ozonu da denilmektedir.

Esasa ilişkin yükümlülükler bakımından ise, Devletler temiz hava soluma hakkını kendi eylemleriyle ihlal etmemeli; bu hakkın üçüncü kişiler, özellikle de şirketler tarafından ihlal edilmesini önlemeli ve bu hakkın yerine getirilmesi için yasa, politika ve programlar oluşturmalı, uygulamalı ve yürürlüğe koymalıdır. Ayrıca Devletler ayrımcılıktan ve geriletici tedbirlerden kaçınmalıdır.

Hak temelli bir yaklaşımın ana hatlarının çizilmesi

Devletlerin, temiz hava güvencesi ile sağlıklı bir çevre hakkını yerine getirirken atması gereken yedi temel adım aşağıda sıralanmıştır.

Bu aşamaların her birinde Devletler, halkın tam olarak bilgilendirilmesini ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmasını sağlamalıdır. Çevre politikalarına ilişkin süreçlerde çoğu zaman sesleri duyulmayan kadınlara, çocuklara ve kırılgan gruplara ulaşmak için mutlaka fazladan çaba gösterilmelidir. Ayrıca Devletler, temiz hava ve sağlıklı bir çevre hakkını korumak amacıyla faaliyet gösteren çevre savunucularına özel önem vermelidir. Bu yedi temel adım şöyle özetlenebilir:

Özellikle kentsel alanlarda ve kötü hava kalitesine sahip olduğu bilinen diğer bölgelerde hava kalitesini ve sağlık etkilerini izlemek için ağlar ve programlar kurulmalıdır.

Kirlilik türlerini ve bu kirliliğe neden olan başlıca kaynakları tespit ederek ve emisyonları kontrol altına almak için halk sağlığını, insan haklarını ve çevreyi korumaya yönelik en uygun maliyetli ve önceliği yüksek eylemleri belirleyerek hava kirliliğinden kaynaklanan hastalık yükü azaltılmalı ve kişilerin temiz hava hakkına erişimleri sağlanmalıdır.

Bilgiler zamanında ve erişilebilir bir şekilde paylaşılmalı, kötü hava kalitesinin yarattığı sağlık riskleri konusunda kamuoyu bilinçlendirilmeli ve hava kirliliği özellikle kırılgan kesimler için önemli bir sağlık tehdidi oluşturduğunda uyarıda bulunacak sistemler kurulmalıdır.

Hava kalitesi mevzuatı, yönetmelik ve standartları oluşturulmalıdır. Hava kalitesi standartları, ihtiyatlılık ilkesini uygulayarak ve yeterli güvenlik marjları kullanılarak toplumun kırılgan kesimlerini korumalıdır.

Özellikle kırılgan kesimler için hava kalitesini iyileştirmek amacıyla uygulanabilecek en önemli ve etkili tedbirleri belirleyen hava kalitesi eylem planları geliştirilmelidir.

Çevre standartlarının kamu ve özel sektör aktörlerine karşı etkili bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır. İnsanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakları hava kirliliği nedeniyle tehdit/ihlal edildiğinde yargısal veya benzer süreçler yoluyla çözüm yollarına erişebilmeleri sağlanmalıdır.

Kaydedilen ilerleme (veya eksiklik) düzenli olarak değerlendirilmeli ve hava kalitesi standartları ve planları buna göre yenilenmelidir.

İnsan hakları ve temiz hava ile ilgili iyi uygulamalar

- Dominik Cumhuriyeti, Fransa ve Filipinler temiz hava soluma hakkını mevzuatlarında açıkça tanımaktadır.
- Çin, Hava Kirliliğinin Önlenmesi ve Kontrolü Kanunu'nu güçlendirmiş ve hava kalitesini iyileştirmek için yatırım yapmıştır.

- Büyük bir Brezilya şehri olan Curitiba, kapsamlı bir hızlı otobüs sistemi kurmuştur. 2013 yılında 300 kilometrelik bisiklet yolu ekleme planı başlatılmıştır.
- Giderek artan sayıda Devlet, elektrik üretmek için kömür kullanımını sonlandırmakta, kömürü aşamalı olarak terk etmekte ya da bir daha asla kömür kullanmamayı taahhüt etmektedir.
- Avrupa'da yaşanan yasal gelişmeler, Avrupa vatandaşlarının temiz hava soluma konusunda uygulanabilir bir hakka sahip olduğunu ortaya koymuştur.
- Kurşunlu benzinin aşamalı olarak kullanımdan kaldırılması ve ulaşım yakıtlarında bulunan sülfür içeriğinin azaltılması birçok ülkede hava kalitesini iyileştirmiştir.
- Uluslararası Denizcilik Örgütü kısa bir süre önce gemicilikte kullanılan yakıtta bulunan sülfür içeriği için yeni ve katı bir limit belirlemiştir.
- Giderek artan sayıda ülke, 2030 ila 2040 yılları arasında değişen tarihlerde içten yanmalı araçların satışını aşamalı olarak durdurma taahhüdünde bulunmuştur.